УДК 336.77:656.7:061.5

ЕТАПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІДПРИЄМСТВ І БАНКІВ

Володимир Андрійович ЛОТОЦЬКИЙ
аспірант Національного авіаційного університету
E-mail: novak.nau@mail.ru

Анотація. У статті представлені етапи взаємодії підприємств та банків, узагальнено критерії можливої взаємодії, запропоновано методику рейтингового оцінювання банку при виборі потенційного учасника взаємодії, запропоновано методику оцінювання ефективності взаємодії підприємства та банку.

Аннотация. В статье представлены этапы взаимодействия предприятий и банков, обобщены критерии возможного взаимодействия, предложена методика рейтинговой оценки банка при выборе потенциального участника взаимодействия, предложена методика оценки эффективности взаимодействия предприятия и банка.

Ключові слова: *взаємодія, підприємство, банк.*
Ключевые слова: *взаимодействие, предприятие, банк.*

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин в Україні супроводжується зростанням темпів та обсягів взаємодії підприємств та банків, що обумовлює ускладнення їх форм та видів. Так, на сьогодні на зміну клієнтським видам взаємодії між підприємствами та банками приходять партнерські відносини, які висувають нові вимоги до спроможності виконання взаємних зобов'язань потенційним партнером.

Існуючі наукові дослідження розкривають теоретичні та методичні засади організації взаємодії банків та підприємств, які базуються на методиках оцінки банками потенційних позичальників. Однак для підприємств питання вибору банку як партнера для взаємодії є актуальним з огляду на наявність ризиків банківської діяльності, які можуть призвести до фінансових втрат підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження теоретичних та методичних питань організації взаємодії підприємств та банків знайшло своє відображення у публікаціях таких науковців, як Астапової Г. В. [1], Вовчак О., Меди Н. [2], Жукової О. А. [4], Зайцевої І. В. [5], , Лепак Р. І. [6], Коваленко В. В. [7], Терещенко О. [8], Фурик В. Г., Калугаряну Т. К. [9], Чайковського Я. [10]. Однак більшість досліджень присвячена розкриттю методичних підходів до оцінювання банками кредитоспроможності потенційних позичальників.

На сьогодні залишаються поза увагою науковців методичні розробки щодо оцінювання підприємствами банків для організації ефективної партнерської взаємодії, заснованої на принципах взаємної участі у реалізації довгострокових задач розвитку партнера.

З урахуванням важливості питань вибору банку при організації партнерських відносин, метою статті є систематизація та узагальнення етапів їх взаємодії та існуючих методик їх оцінювання.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Використання процесного підходу дозволяє представити всю взаємодію підприємств та банків як логічну послідовність реалізації наступних укрупнених етапів: аналіз можливості взаємодії та вибір його учасника; прогнозування ефективності взаємодії; організація процесу взаємодії; контроль за дотриманням умов взаємодії, оцінювання ефективності та аналіз результатів взаємодії.

Аналіз кожного із етапів здійснюється на основі ідентифікованих індикаторів, які є сигналами ходу їх протікання. Аналіз результатів – на основі результуючих показників.

Кількість видів взаємодій підприємств з банківськими установами залежить від видів та масштабів діяльності підприємства. Найбільша кількість взаємодій матиме місце у випадках, якщо підприємство окрім операційної, здійснює інвестиційну та фінансову діяльність (табл. 1).

Таблиця 1

Види діяльності підприємства та банку

Види діяльності підприємства	Види послуг банку, що забезпечують діяльність підприємства
Операційна діяльність	Розрахункове обслуговування Кредитування
Інвестиційна діяльність	Інвестиційне консультування
Фінансова діяльність	Депозитні операції Дисконтування векселів

Кожний із видів діяльності підприємства супроводжується різними за складністю, тривалістю, юридичним оформленням, зобов'язаннями, ризикованістю видами банківських послуг. З огляду на зазначене, для підприємства важливим є вибір одного банку, який би відповідав заданим критеріям або вибір різних банків для обслуговування різних видів діяльності підприємства.

Слід зазначити, що вибір банку, який би відповідав критеріям виду діяльності підприємства, обумовлений різним переліком зобов'язань банку за кожним із видів взаємодії. Повнота та надійність виконання зобов'язань банку щодо кожного виду взаємодії інколи визначають фінансовий стан підприємства. Адже в практиці взаємодії підприємств та банків можливі непоодинокі випадки загроз, джерелом походження від банку. Отже, організація взаємодії підприємства з банком має розпочинатися з етапу оцінювання можливості визначеного виду взаємодії за обраними критеріями.

Найпоширенішими критеріями вибору підприємством банку є: відповідність переліку ліцензованих послуг банку потребам підприємства, надійність, забезпеченість фінансовими коштами, репутація банку.

Відповідність переліку ліцензованих послуг банку потребам підприємства визначається в залежності від виду діяльності підприємства та можливостей банку щодо їх обслуговування.

Надійність – це гарантія виконання банком своїх зобов'язань перед вкладниками. У відповідності до Базельської угоди факторами надійності є: капітал банку, якість активів, якість менеджменту, прибуток, ліквідність.

Репутація банку – це образ, який сформований у свідомості клієнта банка.

До факторів репутації банку клієнт щонайперше відносить досвід роботи банку та склад акціонерів банку (рис. 1).

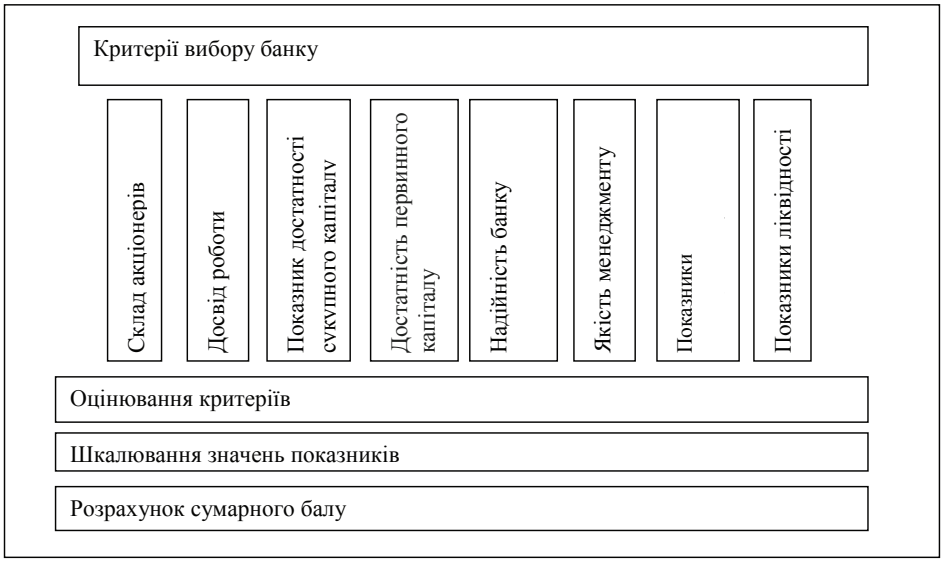

Рис. 1. Етапи оцінювання банку

При формуванні показників оцінювання можливості взаємодії підприємства з банком із всієї сукупності показників обиралися ті із них, які оцінюють надійність співпраці з огляду на

ймовірні ризики банкрутства банку та погіршення його платоспроможності та фінансової стійкості. Важливість фінансового стану банку для підприємства обумовлена необхідністю здійснення своєчасних платіжних операцій, виставлення гарантійних зобовязань, здійснення акредитивних, інкасових розрахункових операцій тощо. Тому при формуванні вибірки показників обрані не ті, які характеризують ефективність діяльності банку для власника, а ті, які характеризують надійність банку для клієнта.

Щодо складу акціонерів, то слід зауважити, що практика банківської діяльності в Україні підтвердила надійність іноземних банків та українських державних банків та банків, які входять до великих фінансово-промислових груп.

Інформація про склад акціонерів є загальнодоступною на сайті Національного банку України (категорія «Банківський нагляд») або на сайтах банків.

В запропонованій методиці оцінювання етапу можливості взаємодії підприємства з банком всі банки за критерієм складу акціонерів запропоновано розподілити на 5 груп: банки зі 100 % іноземним капіталом та державні банки; банки, в яких частка іноземного капіталу становить 75 % та банки, які входять до складу інтегрованих структур; банки, в яких частка іноземного капіталу становить 50 %, 25 та 0 відповідно.

Досвід роботи характеризує якість виконання професійних банківських компетенцій. З урахуванням практики банківської діяльності в Україні за критерієм досвіду роботи можна виокремити 5 груп банків: з досвідом роботи до 5 років, до 10 років, до 15 років, до 20 років, більше 25 років.

Достатність сукупного капіталу показує ту частку активних операцій, яка профінансована власним капіталом банку. Даний показник розраховується як відношення капіталу до активів банку. У відповідності до вимог Базельської угоди даний показник не повинен бути нижчим 5 %.

Розрахунок показника достатності сукупного капіталу банків України дозволив виявити найнижчі значення показника достатності у банків I групи і найвищі у банків 4 групи (табл. 2).

Таблиця 2

Показники оцінювання капіталу банків України

Група	Розмір капіталу	Показник, %		Показник прибутковості активів, %
		достатності сукупного капіталу	достатності первинного капіталу	
Група I				
Приватбанк	22 696 359	11,09	9,28	0,366
Ощадбанк	22 749 157	17,76	7,60	-6,685
Укрексімбанк	13 536 221	10,74	5,59	-0,08
……..				
ОТП банк	1 374 817	6,39	4,04	-0,09
Укргазбанк	1 570 507	7,47	4,63	-0,13
Група II				
Родовід банк	3 331 470	39,05	6,47	-0,03
Фідобанк	2536701	22,59	7,15	0,005
……				
Платинум банк	255 914	3,59	1,40	-0,04
Діамантбанк	287 520	5,63	4,27	0,158
Група III				
БТА банк	2 784 338	56,40	11,52	0,076
Діві банк	1 797 936	31,84	31,75	
……				
Міжнародний інвестиційний банк	3 217 827	4,32	4,27	0,488
Банк національні інвестиції	4 787 338	6,40	3,43	0,064
Група IV				
Банк Михайлівський	2 330 054	22,95	22,95	2,211

Таблиця 2 (продовження)

Банк Альянс	612 740	46,56	10,58	
Астра банк	170 595	95,33	91,20	0,581

Джерело: розраховано за [3]

Вважається, що при значному значенні показника достатності капіталу рівень довіри клієнтів до даного банку є невисоким, власники не проводять активної політики розвитку банку. Низька міра залежності від зовнішніх клієнтів формує закритість внутрішньобанківських процесів та низький рівень відповідальності за зовнішні залучення та позичання коштів.

Небезпека співробітництва з даними банками криється у можливості впливу суб'єктивних намірів власників на діяльність банку.

Коефіцієнт достатності первинного капіталу характеризує залежність банку від його засновників. Сума коштів, які інвестуються в розвиток установи, повинна удвічі перевищувати внески засновників. Мінімальне значення цього показника приймається на рівні 0,15, максимальне – 0,5.

Оцінювання надійності виконання банком взятих на себе зобовязань здійснюється за коефіцієнтом надійності, який розраховується як відношення капіталу до зобов'язань банку. Якщо за капітал приймається балансовий капітал (капітал-брутто), то передбачається, що капітал банку повинен на 25–30 % покривати зобов'язання. Якщо до складу чисельника входить чистий капітал (регулятивний), то значення цього коефіцієнта має бути більше 5 %. Його динаміка свідчить про фінансовий стан банку: у разі зростання показника, стійкість підвищується і знижується, якщо падає його значення.

Якість менеджменту як критерій оцінювання банку має для підприємства важливе значення, оскільки оцінює здатність персоналу управління банку забезпечити дохідність його діяльності. Показником, який дозволяє підприємствам адекватно оцінювати банк є продуктивність роботи працівників банку, який розраховується як відношення доходів банку до середньооблікової чисельності його працівників.

Для оцінювання можливості взаємодії підприємства та банку важливим фактором є прибутковість діяльності, показником виразу якої є прибутковість активів банку. Слід зауважити, що прибутковість активів банку є усередненим виразом прибутковості всієї сукупності активних операцій банку. Так, протягом останніх років найбільші прибутки банки отримують від операцій кредитування та комісійних операцій.

Показник прибутковості активів банку є похідним від структури активних операцій банку, джерел формування ресурсної бази банку та витрат банку на обслуговування таких операцій.

Коефіцієнт миттєвої ліквідності в системі критеріїв оцінювання банку обирається з метою виявлення здатності банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань за рахунок високоліквідних активів (коштів у касі та на кореспондентських рахунках). Він визначається як співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками.

Нормативне значення коефіцієнту має бути не меншим ніж 0,20.

Узагальнення результатів оцінювання системи показників для вибору банку як потенційного учасника взаємодії здійснюється з використанням рейтингового оцінювання та основі бального методу. Найвища оцінка в 5 балів присвоюється нормативним або найкращим серед банків показникам, найменша в 1 бал – найгіршим значенням показників.

Таблиця 3

Бальна система оцінювання показників банку

Оцінка, бали	Склад акціонерів	Досвід роботи, років	Достатність сукупного капіталу,%	Достатність первинного капіталу,%	Коефіцієнт надійності	Продуктивність праці, тис. грн	Показник прибутковості активів,%	Коефіцієнт миттєвої ліквідності
5	100%	> 20	>10	>5	>0,3	>400	> 1	>0,2
4	75	15-20	8-10	3-5	0,2-0,3	300-400	1,0-0,75	0,15-0,2

Таблиця 3 (продовження)

3	50	10-15	6-8	2-3	0,1-0,2	200-300	0,75-0,50	0,1-0,15
2	25	5-10	5-6	1-2	0,05-0,1	100-200	0,50-0,25	0,05-0,1
1	0	<5	<5	<1	<0,05	<100	< 0,25	< 0,05

Сума балів за всіма обраними показниками відповідає ступеню надійності банку як потенційного учасника взаємодії з підприємством. Для інтерпретації отриманих значень запропонована наступна шкала відповідності між сумою балів та рівнем надійності банку як учасника взаємодії з підприємством.

Таблиця 4

Рівні надійності банку як учасника взаємодії з підприємством

Бали	**Рівень надійності учасника взаємодії**
>32	Висока надійність
24-32	Вище середньої
16-24	Середня надійність
8-16	Нижче середньої
<8	Ненадійний

Підтвердження достовірності запропонованої методики вибору учасника потенційної взаємодії здійснювалося на підставі офіційної інформації, розміщеної на сайті НБУ та фінансової звітності банків України.

Використання запропонованої методики розрахунку узагальнюючого показника для десяти найбільших банків України дозволило здійснити їх групування (табл. 5).

Таблиця 5

Групування банків за рівнем надійності

Рівень надійності банку	**Назва банку**
Висока надійність	Приватбанк, Ощадбанк, Райффайзен банк Аваль, ВТБ банк
Вище середньої	Дельта банк, Сбербанк Росії, Укрексімбанк, Альфа-банк
Середня надійність	Промінвестбанк, Укрсоцбанк
Нижче середньої	-
Ненадійний	-

Завершальним кроком на етапі оцінювання можливості взаємодії підприємства та банку є вибір того банку, який за обраною системою критеріїв відповідає потребам виду діяльності підприємства.

Наступним етапом в методиці організації взаємодії підприємства та банку є прогнозування ефективності такої взаємодії. Підприємства України прогнозують ефективність своєї взаємодії з банком, спираючись на класичне поняття ефективності як співвідношення вигоди до витрат. З таких позицій основоположним моментом у прогнозуванні ефективності взаємодії є прогнозування майбутніх прибутків та витрат підприємства, понесених за результатами взаємодії з банком. Всі витрати, які підприємство буде отримувати при взаємодії з банком у вигляді процентів за кредити, комісійної винагороди за всіма видами банківських операцій воно списуватиме на витрати операційної діяльності. Витрати з обслуговування фінансової діяльності підприємства (депозитні вклади, операції з векселями, облігаціями та іншими фінансовими інструментами списуються на витрати фінансової діяльності.

Доходи підприємства від взаємодії з банками не розраховуються окремо від доходів операційної діяльності, оскільки така взаємодія забезпечує потреби саме даного виду діяльності.

Отже, основними правилами при прогнозування ефективності взаємодії підприємства з банківськими установами є наступні:

- темп зростання доходів, з урахуванням виду взаємодії, повинен перевищувати темп зростан-

ня витрат (з урахуванням витрат на взаємодію);

- за результатами взаємодії повинна зростати рентабельність операційної діяльності підприємства;

- взаємодія з банком ефективна у всіх випадках, коли рентабельність операційної діяльності підприємства вище банківського проценту за кредит;

- темп зростання витрат на взаємодію з банком (трансакційних витрат) не повинен перевищувати темп зростання витрат операційної діяльності підприємства.

Вищеозначені правила є методологічними положеннями, які визначають зміст етапу прогнозування ефективності взаємодії підприємства та банку.

Наступним етапом взаємодії підприємства та банку є організація взаємодії, тобто узгодження умов за кожним із способів взаємодії і її юридичне оформлення.

Початок взаємодії підприємства та банку має супроводжуватися постійним контролем за дотриманням її умов. Найпоширенішими умовами взаємодії є:

надійність виконання умов взаємодії;

якість взаємодії;

ціна взаємодії.

Для контролю за умовами взаємодії обираються індикатори. Індикаторами надійності є терміни виконання зобов'язань; індикаторами якості – сума невиконаних в строк зобов'язань; індикатором ціни – вартість банківської послуги. В основі методики оцінювання індикаторів процесу взаємодії лежить динамічний метод, який дозволяє контролювати тенденції зміни індикаторів процесу взаємодії.

Оцінювання індикатору за критерієм «надійність» здійснюється в наступній послідовності:

1) визначається тривалість запізнення здійснення взаємодії з банком з вини банку шляхом множення кількості днів запізнення на обсяги банківської послуги:

$$T^{i}_{з} = K^{i}_{д} * O^{i}_{бп}$$

де, $T^{i}_{з}$ – тривалість запізнення *i*-тої банківської послуги,

$K^{i}_{д}$ – кількість днів запізнення *i*-тої банківської послуги,

$O^{i}_{бп}$ - обсяги і-тої банківської послуги,

2) розраховується темп зростання часу запізнення взаємодії з банком за аналізовані періоди:

$$\Delta T_{i} = \frac{T^{i1}_{з}}{T^{i\ 0}_{з}}$$

$T^{i1}_{з,}$ $T^{i0}_{з}$ – тривалість запізнення і-тої банківської послуги в звітному і базовому періодах,

3) розраховується середньозважений темп зростання часу запізнення взаємодії з банком:

$$\Delta T_{н} = \sum_{i=1}^{n} \Delta T_{i} * П_{i}$$

$\Delta T_{н}$- середньозважений темп зростання часу запізнення поставки всіх банківських послуг.

і-кількість видів взаємодій з банком;

$П_{i}$ – питома вага і-тої банківської послуги у загальній суми наданих банківських послуг за звітний період.

Оцінювання індикатору за критерієм «якість взаємодії» здійснюється в аналогічній послідовності. Індикатором якості виступає обсяг не наданої в строк послуги. Послідовність оцінювання обсягу не наданої в строк послуг має наступний вигляд:

1) визначається питома вага не наданої в строк банківської послуги в загальному обсязі банківських послуг за відповідний період;

2) розраховується темп зростання обсягу не наданої в строк банківської послуги за аналізовані періоди:

$$\Delta T_{i} = \frac{O^{i1}}{O^{i\ 0}}$$

O^{i1} O^{i0} – обсяг не наданої в строк і-тої банківської послуги в звітному і базовому періодах;

3) розраховується середньозважений темп зростання обсягу не наданих банківських послуг:

$$\Delta T_{н} = \sum_{i=1}^{n} \Delta T_{i} * П_{i}$$

$\Delta T_{н}$ – середньозважений темп зростання обсягу не наданих в строк банківських послуг.

Індикатором критерію «ціна взаємодії» виступає темп зростання ціни банківських послуг (тарифів, процентів, комісійної винагороди). Етапи оцінювання темпу зростання ціни банківських послуг аналогічні представленим вище.

На підставі отриманих кількісних оцінок індикаторів контролю за процесом взаємодії з банками можна приймати управлінські рішення щодо ефективності взаємодії з даним банком, а у випадку взаємодії з декількома банками – здійснювати вибір банку, взаємодія з яким є більш ефективною.

Для реалізації поставленої задачі використовується метод зважування критеріїв ефективності в залежності від їх важливості для підприємства.

У випадку взаємодії з одним банком порівняння значень індикаторів здійснюється з еталоном, за який приймається такий тип взаємодії з банком, при якому має місце виконання банківських зобов'язань в строк ($T^i_з$=0) і в повному обсягу (O^i=0), незмінності ціни банківських послуг ($\Delta T_ц$=1).

Таблиця 6

Приклад оцінювання процесу взаємодії підприємства з банком

Критерії	Ваговий коефіцієнт	Значення індикатора		Зважена оцінка	
		еталон	банк	еталон	банк
	1	2	3	4	5
Надійність	0,4	0		0	
Якість	0,4	0		0	
Ціна	0,2	1		0,2	
	Σ=1			Σ	Σ

Розрахована сума зважених оцінок за критеріями взаємодії підприємства з банком є індексом незадоволеності взаємодією. В узагальненому вигляді розрахунок індексу незадоволеності взаємодією матиме наступний вигляд:

$$I_{нез} = \beta_н \sum_{i=1}^{n} \frac{T_з^{i1}}{T_з^{i0}} П_i + \beta_я \sum_{i=1}^{n} \frac{O^{i1}}{O^{i0}} П_i + \beta_ц \sum_{i=1}^{n} \frac{Ц^{i1}}{Ц^{i0}}$$

Де $\beta_н$, $\beta_я$, $\beta_ц$ ваговий коефіцієнт критеріїв надійності, якості та ціни банківської послуги;

$Ц^{i1}$, $Ц^{i0}$ – вартість банківської і-тої послуги у звітному та базовому періоді.

Значення даного індексу відображає зростання рівня незадоволеності підприємства взаємодією з обраним банком.

Чим більше значення індексу, тим вищий рівень незадоволеності.

Завершальним етапом методики оцінювання ефективності організації взаємодії підприємства з банком є розрахунок індексу ефективності взаємодії:

$$I = \frac{П_ф}{П_п}$$

$П_ф$ – фактичний прибуток підприємства у звітному періоді;

$П_п$ – прогнозований прибуток підприємства у звітному періоді.

Якщо за час взаємодії умови співпраці з банком не вплинули на падіння обсягу прогнозованого прибутку підприємства на звітний період, така взаємодія є ефективною.

Висновки. Систематизація етапів взаємодії підприємств та банків дозволяє представити логічну послідовність дій підприємств України при реалізації намірів організації партнерських взаємовідносин з банками. Запропонована авторська методика оцінювання ефективності реалізації кожного із етапів взаємодії дозволила виявили різний рівень надійності найкрупніших банків України, що пов'язано з різною мірою ризику, який виникає у підприємства у випадку взаємодії з різними банками.

З огляду на актуальність даної проблеми потребують подальшого дослідження питання організації та оцінювання різних форм та видів взаємодії.

Список використаних джерел

1. Астапова Г. В. Оцінювання кредитоспроможності авіапідприємств-позичальників / Г. В. Астапова // Оцінювання кредитоспроможності авіапідприємств-позичальників у процесі їх корпоративної взаємодії із комерційними банками // Вісник Національного авіаційного університету. — 2013. — № 2 (55). — С. 246–250.

2. Вовчак О. Модернізація підходів до оцінки кредитоспроможності позичальників банку / О. Вовчак, Н. Меда // Вісник Національного банку України. — 2013. — № 12. — С. 11–15.

3. Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097.

4. Жукова О. А. Оцінювання кредитоспроможності позичальника [Електронний ресурс] / О. А. Жукова, І. П. Грек // Регіональна бізнес-

економіка та управління. — 2013. — № 3. — С. 65–71.

5. Зайцева И. В. Совершенствование экономических взаимоотношений между авиакомпанией и отдельными субъектами рынка / И. В. Зайцева, А. А. Окунева // Вестник ТОГУ. — 2014. — № 1 (32). — С. 209–212.

6. Лепак Роман Іванович. Форми фінансової взаємодії банків і підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.екон. наук : спец. 08.00.08 „Гроші, фінанси і кредит ” / Лепак Р. І. — Львів, 2008. — 19 с.

7. Коваленко В. В. Фінансово-кредитна взаємодія банків і підприємств [Електронний ресурс] / В. В. Коваленко. — Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1918.

8. Терещенко О. Нові підходи до оцінки кредитоспроможності позичальників-юридичних осіб / О. Терещенко // Вісник Національного банку України. — 2012. — № 1. — С. 26–30.

9. Фурик В. Г. Комплексна оцінка кредитоспроможності підприємств-позичальників комерційним банком / В. Г. Фурик, Т. К. Калугаряну // Вісник Вінницького політехнічного інституту. — 2014. — № 6. — С. 63–67.

10. Чайковський Я. Напрямки вдосконалення методики аналізу кредитоспроможності боржника-юридичної особи / Я. Чайковський // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. — 2004. — Вип.19.ч.1. — С. 176–188.